

зв'язаність держави правом? Це означає, що: *по-перше*, правові акти є обов'язковими для всіх: не тільки для пересічних громадян та їх об'єднань, а й для усіх державних установ та їх посадових осіб у контексті підкорення принципу верховенства Основному Закону (Конституції) країни; *по-друге*, держава не має права порушувати власні закони; *по-третьє*, держава може змінити чи скасувати ці закони у порядку, передбаченому законом.

Такий підхід, на думку його авторів, дозволить успішно вести боротьбу з правовою анархією, автаркією, нігілізмом, долаючи будь-які спроби їх обґрунтування під гаслами політичної доцільності чи формально-юридичного вдосконалення чинного законодавства, та сприятиме утвердженню демократичного правопорядку.

Висновки. Модель сучасної системи правового виховання в Україні повинна бути узгоджена із загальною стратегією розвитку світової цивілізації в контексті доктрини постіндустріалізму з урахуванням того об'єктивного факту, що, глобалізуючись, світ у формуванні єдиного правового простору має спиратися на принцип діалогу-дискурсу різних правових культур, що історично склалися і притаманні його окремим складникам. Класичні парадигми праворозуміння (юридичний позитивізм, правовий об'єктивізм та правовий суб'єктивізм) не мають перспективи виконати місію світоглядно-методологічного стрижня стратегії розбудови правової державності в нашій країні, бо за інерцією свого впливу на суспільство ускладнюють процес позбавлення сучасної правосвідомості і правової культури громадян притаманних їм вад. Зважаючи на потенціал правового інтерсуб'єктивізму, що орієнтує на гармонізуючу правову інтеграцію носіїв різних типів ментальності, сучасний український соціум має покласти притаманні йому імперативи в основу застосування психологічних прийомів забезпечення правовиховного процесу, спрямованого на усунення деформацій у формуванні правосвідомості і правової культури нової генерації творців правової державності в Україні.

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ЗАРОДЖЕННЯ ПИТАНЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Сучасна Україна являє собою молоду незалежну державу, і питання правового виховання громадян України є актуальними.

Правове виховання – це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правової поведінки.

Державна Національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) серед пріоритетних напрямків реформування виховання передбачає формування

в учнів «глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю».

Серед компонентів головної мети національного виховання цей програмний документ вимагає формування правової культури у молодого покоління, що досягається правовим вихованням.

Формування уявлення про правове виховання у вітчизняній філософсько-правовій думці, як вважають багато дослідників (О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, Г. Клімова, І. Криштак, Л. Твердохліб, А. Стаконков та ін.), починається ще з античності.

Погляди античних мислителів були реалізовані в практиці правового виховання у грецьких містах-державках, де з дитячих років виховувалися повага і пошана до законів та порядків, установлених у цих містах-державках.

Римські погляди на право і правове виховання мали відгуки в ідеології християнства, епох Відродження, Просвітництва і інших культурах.

Антична культура здійснила великий вплив і на формування ранньослов'янської культури наших предків. У становленні античної культури на території України велику роль відіграла Боспорська держава із столицею Пантікапеєм (сучасна Керч). Вона проіснувала приблизно 800 років і сформувала свою культуру, яка одержала назву «пантійська» – з головними античними елементами.

Позитивний вплив римської культури на Україну відбувався і через Східно-римську імперію – Візантію. Внаслідок такого впливу в Україні виникає українсько-візантійсько-римський стиль князівського часу.

Враховуючи ці особливості і розглядаючи правове виховання в історії вітчизняної філософсько-правової думки, слід зазначити, що правосвідомість і правове виховання, починаючи з часів Київської Русі багато в чому формувалися під впливом візантійського права. Важливе значення для правового виховання в Київській Русі мало прийняття християнства у 988 р., поширювалися письменність, книжкованість та правова освіта.

Як свідчать відомості з «Повісті временних літ», відразу після прийняття християнської віри відбувалися державні дії із впровадження освіти серед населення.

Початкову освіту в Київській Русі надавали елементарні школи, які діяли, як правило, при церквах і монастирях. У цих школах дітей навчали читанню та писанню церковнослов'янською мовою, яка тоді була мовою письма, а також елементах арифметики та співу. Визначити кількість таких шкіл досить важко, хоча саме школи при церквах і монастирях були основними осередками розповсюдження письменності.

Крім церковних і монастирських шкіл існувала й домашня освіта, яка була доступна привілейованим станам, вона не обмежувалася наданням навичок писання і читання. В цих школах і у більшості монастирських давали досить глибокі для свого часу знання в галузі права.

У монастирських школах вивчення юриспруденції як напрямку правового виховання здійснювалося також за церковними статутами князів Володимира Святославича і Ярослава Мудрого. Ці статuti унормовували становище церкви. Статут князя Володимира Святославича визначав місце церковної організації в державі: джерела її матеріального забезпечення, сферу юрисдикції.

На зміст правового виховання у ці часи велике значення здійснила проведена Ярославом Мудрим книжково-освітня реформа, яка мала багатoproфільний характер. Як стверджує професор Г. Клімова, правовому вихованню населення сприяли також законодавча діяльність, яка зосередилася в оточенні Ярослава Мудрого. Знання візантійського законодавства в елітній групі поєднується зі складом учасників законодавчого процесу. Закономірним наслідком цього процесу було розроблення за часів князювання Ярослава Володимировича тексту церковного Статуту з конкретними нормами права і правовими ситуаціями. Це сприяло становленню християнської, православної традиції правової освіти та правового виховання.

Позитивний вплив на правову освіту і правове виховання здійснили палацові школи, які були першими паростками вищої школи в Україні у часи Київської Русі. Ці школи в літописі називаються школами книжного вчення. Першу палацову школу відкрив князь Володимир у 988 р. Палацові школи спочатку мали діяти при княжому палаці, а згодом і при новозбудованих церквах. За часів Ярослава Мудрого при Києво-Софійському соборі існував освітній центр [4, с. 236–237].

Велике значення для правового виховання населення України мали такі джерела, як «Руська Правда» Ярослава Мудрого (своєрідна конституція Київської Русі, «Повчання Володимира Мономаха», «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона [5, с. 84].

Отже, можна констатувати, що витoki правового виховання у своїх первісних формах беруть початок за доби Київської князівської держави.

Як відомо, в XV–XVI ст. українські землі становили більшу частину Великого князівства Литовського, що сприяло розвитку і збагаченню правових традицій Київської держави європейськими юридичними поняттями епохи Відродження, а саме: принципами справедливості і загального благополуччя життя в державі.

У другій половині XI ст. Велике князівство Литовське перетворилося з федерації на унітарну державу, проте потрійний литовсько-беларусько-український характер князівства залишився. Саме тоді було видано «Литовський статут», який містив, як стверджують сучасні дослідники Р. Лащенко та Ю. Калиновський, переважно «українське право». Цей статут відіграв важливу роль у становленні і розвитку правового виховання [3, с. 116].

Таким чином, Литовська держава XIV–XVI ст. успадкувала і продовжила традиції Київської Русі щодо правової правосвідомості та правового виховання.

Поштовхом до подальшого розвитку правового виховання, формування правосвідомості українського народу у XVI–XIX століттях, як вважає дослідник цієї проблеми І. Криштак, стала діяльність І. Вишенського, П. Орлика, Ф. Прокоповича, Г. Сковороди. Саме на цьому етапі розвитку української державності можна відзначити відчутний вплив західноєвропейської педагогіки, французької просвітительської філософії та російської дійсності, що зумовили «природні права людини» – свободу, рівність, братерство.

Слід наголосити й на тому, що важливу роль у правовому вихованні українського народу того часу відіграла Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), у якій відображено ідеї самостійності України і права українського народу на власну державу, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Подальший перебіг суспільно-політичних подій (українські землі перебували під юрисдикцію різних держав) зумовив відмінності у правосвідомості населення, наприклад, на заході і сході України, і суттєво вплинув на здійснення правового виховання українського народу.

У XIX ст. з'являються нові ідеї і методи навчання та виховання. Це призвело до реформ у галузі освіти і виховання. В цей період особлива увага приділялася вихованню законослухняних громадян. Процес правового виховання посилювався через такі чинники:

по-перше, за рахунок розширення викладання законодавства в різних навчальних закладах. Традиції правового навчання, які базувалися на офіційному підході «державницької» школи (Б. Чичерін, К. Кавелін, С. Соловйов та ін.), а також філософсько-правових поглядах «звичайного права» (С. Гессен, Б. Кістяківський, П. Новгородцев, Л. Петражицький та ін.);

по-друге, з відкриттям на початку XIX ст. гімназій, згідно із статутом 1804 р. в яких викладали «Закон Божий» та законодавство. На кінець 50-х років XIX ст. в Україні налічувалося вже 18 гімназій, де викладалося законодавство (Харків, Київ, Одеса – по дві гімназії, в інших містах – по одній);

по-третьє, існування поряд з гімназіями приватних навчальних закладів, програма яких відповідала гімназії. На початку XIX ст. вони вже існували у Чернігові, Ніжині, Полтаві та Херсоні, а згодом – у кожній губернії;

по-четверте, протягом XIX ст. відкривалися ліцеї (Одеса, Кременець, Ніжин). Ці великі навчальні заклади були проміжною ланкою між середньою школою й університетом. До складу більшості ліцеїв входили юридичні відділення та правознавчі училища. Наприклад, у 1820 р. у Ніжині було засновано гімназію вищих наук. У 1832 р. гімназію було реорганізовано у фізико-математичний ліцей, а за статутом 1840 р. – у спеціальну юридичну школу. Протягом 40 років цей заклад закінчили 588 осіб;

по-п'яте, у першій половині XIX ст. в Україні було засновано два університети: в Харкові (1805) і Києві (1834). У 1865 р. було відкрито Новоросійський (Одеський) університет. У Київському університеті з початку його

відкриття діяв юридичний факультет, а у Харківському університеті з 1808 р. існувало відділення (факультет) Моральних і Політичних наук [4, с. 244–245].

Отже, протягом ХІХ ст. у системі вищої юридичної освіти сталося чимало змін, пов'язаних з прийняттям університетських статутів у 1804, 1835, 1863, 1884 роках, що сприяло поглибленню правової освіти студентів, посиленню їх правового виховання у процесі правового навчання.

Розвиток правової освіти і правової просвіти як основи здійснення правового виховання українського народу відбувався і за Гетьманату П. Скоропадського. Так, 6 жовтня 1918 р. у Києві було відкрито перший Державний український університет, а 22 жовтня – другий Державний український університет у Кам'янець-Подільському. В усіх університетах, які діяли на той час в Україні, з'явилися нові кафедри, в тому числі кафедри права України. У цей період було засновано Українську національну бібліотеку, у якій налічувалося понад 1 млн книжок, серед них багато видань і правової тематики.

З утворенням УСРР реалізуються ідеї видатних педагогів (М. Пирогова, К. Ушинського, А. Макаренка) про поєднання громадянського і правового виховання. Так, А. Макаренко на практиці довів, що виховання в інтересах держави є плідним тоді, коли його поєднують з розвитком творчої індивідуальності, стимулюючи водночас як моральні почуття, так і правові емоції. Отже, правове виховання він пов'язував із громадянським вихованням.

Далі важливо відмітити, що у 70–80 рр. ХХ ст. в Україні склалася єдина система правового виховання, що охопила молодь, яка навчалася і працювала. Як стверджує Г. Клімова, до навчальних планів загальноосвітніх шкіл було включено обов'язкову дисципліну «Основи Радянської держави і права», профтехучилищ – «Основи правознавства», у середніх спеціальних навчальних закладах, а також неюридичних спеціальних вищих навчальних закладах вивчали «Радянське право». Основними ж формами правового виховання населення були: лекційна пропаганда, народні університети правових знань, постійно діючі лекторії, юридичні консультації на загальних засадах, вечори питань і відповідей з правової тематики, виступи юристів у пресі, по радіо і телебаченню, видання науково-популярної літератури тощо [4, с. 250].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства правове виховання здійснюється згідно із Законом України «Про освіту», Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. про затвердження «Національної програми правової освіти населення», де ставиться завдання правового виховання населення взагалі і підростаючого покоління зокрема. За цими програмними документами нині в технічних вищих навчальних закладах викладаються два загальні курси: «Основи конституційного права України» та «Основи права», які поступово замінюються на навчальні курси «Правознавство». Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» розробив курс навчальної дисципліни «Філософські проблеми правового виховання» (кафедра філософії) для подальшого впровадження в інші ВНЗ України.

Таким чином, правове виховання у вітчизняній філософсько-правовій думці починається з культури Київської Русі і на кожному історичному етапі вдосконалюється, конкретизується, відповідає вимогам свого часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян, О. Г. Основи організації та управління правовим вихованням / О. Г. Данильян // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. — Вип. 4. – С. 3–13.
2. Дзьобань, О. П. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / від. ред. В. Я. Тацій. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. — Вип. 100. – С. 407–416.
3. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. — Х. : Право, 2008. — 288 с.
4. Клімова, Г. П. Історичні традиції правового виховання в Україні / Г. П. Клімова // Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. – Х. : Право, 2010. – С. 232–251.
5. Криштак, І. В. Роль школи у правовому вихованні старшокласників у другій половині ХХ століття / І. В. Криштак // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — Х. : Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв. – 2006. — № 12. — С. 84–87.
6. Кутиркін, А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України / А. Кутиркін // Право України. – 2008. — № 3. – С. 122–125.
7. Мануйлов, Є. М. Правове виховання студентів в умовах сучасного ВНЗ / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 5. – С. 244–246.

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Становлення правової держави та правового суспільства в Україні відбувається достатньо повільно, що пов'язано з багатьма соціально-економічними, політичними, адміністративно-управлінськими та духовними чинниками. Визначаючись термінологічно, зазначимо, що правове суспільство – це така спільнота людей, які поважають право, дотримуються права, оскільки внутрішньо поділяють його цінність і значущість. Суб'єкти такої спільноти також здатні відстоювати права і свободи в індивідуальній та колективній формі.